

Ірина ГОРБАТЮК

І АДОЛІ АЕ ООЕЕАІ І В А²А НІ ЕАОЕ І І ААОЕ²А ВЕ І НІ І АА О²І УІ АІ - АЕІ І І І²ЕЕ

Розглянуто процеси формування тіньової економічної діяльності в умовах податкової системи України. Досліджено аспекти нелегальних фінансових відносин, що виникли в процесі функціонування сучасної податкової системи. Акцентовано увагу на необхідності посилення протидії навмисному ухиленню від оподаткування тінізації економіки в системі податкового адміністрування.

The article considers the processes of formation of shadow economy activities revealed against the background of Ukraine's tax system. The aspects of illegal financial relationships that arise in a modern tax system have been investigated. Attention is focused on the need to strengthen the mechanisms of prevention deliberate tax evasion and shadow economy in the tax administration.

Життя сучасної людини цілком залежить від функціонування суспільства і держави, а значить і від розвитку економіки. У свою чергу, не існує жодної сфери економічної діяльності, яка б тим чи іншим чином не залежала від системи оподаткування.

Основне завдання сучасної держави стосовно її громадян полягає у виконанні соціальної функції, пов'язаної з наданням благ і гарантій членам суспільства. Для цього держава формує необхідну кількість фінансових ресурсів у вигляді централізованих фондів грошових коштів, які б забезпечували виконання взятих зобов'язань. Проте процеси реформування та побудови соціально орієнтованої економіки в Україні наштовхуються на багато гострих проблем, головною з яких є нестача у державі фінансових ресурсів для організації та забезпечення дієвих економічних перетворень, відчутних як для суб'єктів господарювання, так і пересічних громадян. Вирішенню проблеми поповнення ресурсної бази державних фінансів сприятимуть швидкі темпи розвитку вітчизняної економіки, однак виконання такого завдання можливе лише за умови заполучення до офіційного господарського обігу підприємницького капіталу, задіяного поза межами чинної державної регламентації – у сфері неофіційних економічних відносин, що отримали назву «тіньова економіка».

Актуальність вибраної теми є очевидною, адже від механізму стягнення податків залежить формування дохідної частини бюджету, а це, як відомо, основна фінансова база держави. Саме податкова система сприяє постійним, стабільним і повноцінним надходженням коштів до бюджету. Однак досить часто відбувається нелегальне приховування доходів суб'єктів господарювання, що призводить до збільшення тіньового капіталу, внаслідок чого пріоритетом є протидія навмисному ухиленню від оподаткування та тінізації економіки в системі податкового адміністрування.

Дослідження стану рівня тінізації економіки під впливом сучасної податкової системи здійснюються в багатьох працях сучасних вчених, зокрема О. Василика, А. Литвиненка, Ю. Іванова, О. Десятника, В. Андрущенка, А. Базилюка, О. Барановського, В. Бородюка, В. Буряковського, З. Варналія, О. Гаврилюка, М. Єрмошенка, І. Іващук, С. Коваленка.

Мета статті полягає в теоретичному узагальненні та обґрунтуванні практичних зasad дослідження механізму формування тіньових фінансових ресурсів в умовах сучасної податкової системи.

На сучасному етапі розвитку однією з найсуттєвіших і водночас складних проблем є вдосконалення взаємовідносин між платниками податку та державою, що призводить до збільшення тіньового сектору. Податкова система України є непрозорою, з дуже неефективним адмініструванням. Вона сьогодні блокує ефективний конкурентоспроможний розвиток нашої держави [10, с. 224].

З метою усунення цієї проблеми було розроблено Податковий кодекс України, який набув чинності 2 грудня 2010 р. Податковий кодекс – документ, в якому оптимально поєднано функції фіiscalні, від яких залежить життєдіяльність держави, і стимулюючі, зокрема зниження тіньової економіки.

Як суспільне явище «тіньова» економіка властива всім соціально-економічним системам і є неодмінним її атрибутом. У структурі тіньової економіки найчастіше виділяють 4 сегменти, а саме: 1) легальний «світлий» (legal economy), який користується недосконалістю чинного законодавства; 2) напівлегальний «темний» (dark economy), в якому суб'єкти узаконеної діяльності ухиляються від сплати податків; 3) неофіційний «сірий» (grey economy), до якого належать незареєстровані форми підприємництва; 4) підпільний «чорний» (black economy), пов'язаний з прямими порушеннями чинного законодавства [6, с. 2].

Обсяг тіньового сектору економіки України становить як мінімум 350 млрд. грн. на рік. Цей обсяг, за оцінками фіскальних органів, розподіляється так: 170 млрд. грн. становить зарплата в «конвертах», 100 млрд. – доходи власників активів – виведення безготівкових коштів у готівкову форму або на інвалютні рахунки в іноземних банках, 35 млрд. – неофіційні платежі, 45 млрд. грн. – основні кошти, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектору. Такі оцінки тіньового сектору можуть виявитися значно заниженими. А останні оцінки Світового банку були ще менш оптимістичними – за підрахунками його експертів частка неформальної економіки в Україні становила близько 50%.

Основними причинами, що сприяють посиленню і зростанню тіньового сектору економіки на сучасному етапі, є високе податкове навантаження і його нерівномірний розподіл, корупція в державних органах, відсутність повноцінного ринкового середовища, непрозора приватизація, втручання владних структур у діяльність суб'єктів господарювання, неефективність захисту права власності. Все це призводить до ухилення від оподаткування, внаслідок чого утворюється тіньова економіка [6].

Прийнятий Податковий кодекс містить серйозні небезпеки для малого та середнього бізнесу в Україні, які стали явними у 2011 р.: спрощена система оподаткування у старому вигляді зберігалася недовго. Відбулися зміни; збережено можливості і податкові схеми виведення капіталів у офшорні зони; збережено основну причину мінімізації й тінізації зарплати – великий податковий тиск на фонд зарплати; не дотримано принципу рівності підходу до потреб, інтересів і прав великого, середнього та малого бізнесу; механізм відшкодування ПДВ, як і раніше, зберігає параметри, які не дають права на автоматичне відшкодування цього податку більшості підприємств; зроблено більш жорсткими і репресивними повноваження і форми діяльності державної податкової інспекції тощо.

Наслідки запровадження Податкового кодексу привели до відходу в тіньовий сектор більше 30% малого бізнесу України через неможливість забезпечити виконання передбачених ним вимог [5, с. 107].

На тлі нового законодавства існують такі способи ухилення від сплати податків як основа тіньової економіки:

1. У бухгалтерському обліку відображення фінансової діяльності організацій відбувається частково. Угоди укладаються без документального оформлення, не оприбутковується грошова виручка в касу. Так, податківцями Харківської області на одному з підприємств встановлено, що 4 найманими працівниками підприємства з розрахункових рахунків товариства отримано кошти у сумі 31,8 млн. грн. на придбання товару та виплату заробітної плати. Проте документи, які б підтверджували використання зазначених коштів в господарській діяльності, для перевірки не надано і до каси підприємства не повернуто. Також спостерігається неподання документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою до бюджетів, податків, зборів. Неподання податкової декларації здебільшого є водночас і приховуванням об'єктів оподаткування [4, с. 114].

2. Необґрунтоване використання вилучення та знижки. Тобто, на витрати виробництва відносять витрати, які перевищують встановлений законом розмір, незаконне використання податкових пільг. Часто підприємство через недосвідченість бухгалтера здійснює за рахунок свого чистого прибутку витрати, які відповідно до встановленого порядку підлягають включення у витрати, що враховуються при обчисленні прибутку, або підприємство не користується наданою пільгою, використовує підвищену ставку податку і так далі [9, с. 53].

3. Спотворення економічних показників, що призводить до зниження розміру податку. Наприклад, завищення ціни на сировину і матеріали, а також віднесення інших витрат на витрати виробництва.

4. Неправомірне віднесення на собівартість витрат.

5. Неправильні або взагалі не відображені курсові різниці при обліку валютних операцій.

6. Неправомірне списання збитків.

7. Зниження вартості реалізованого товару або послуг. Платник податку здійснює продаж товару без виставлення рахунка, тобто нелегально. Це дає змогу занизити валовий дохід та обсяг продаж. Ця схема доволі поширенна серед малого підприємництва, лікарів, адвокатів [4, с. 115].

8. Маскування об'єкта оподаткування. Для цього складаються фіктивні договори про спільну діяльність, яка насправді не здійснюється.

9. Порушення порядку обліку економічних показників. Сюди відносилися неправильне здійснення касових операцій та неправильно списані товарно-матеріальні цінності.

10. Використання відносин зі спеціально створеними посередниками в офшорних зонах. Це схема з використанням трансфертного ціноутворення у зовнішньоекономічній діяльності, тобто експорт товарів за непрямими договорами, найчастіше застосовується із залученням в ланцюг поставки товарів нерезидентів – транзитерів. Мінімізація податків полягає в тому, що підприємство-резидент укладає угоду з нерезидентом, зареєстрованим в зоні з пільговим режимом оподаткування або офшором, фактично ж поставка здійснюється в країну кінцевого споживання реалізованого товару. При цьому ціна товару за експортним контрактом значно нижча, ніж реальна ринкова вартість цього товару. Зокрема, проаналізувавши митні декларації, податківці дійшли висновку, що в 2012 р. за прямими контрактами проекспортувано менше половини товарів, при цьому близько 54% всього експорту здійснювалося безпосередньо через третіх осіб і офшорні структури, часто пов'язані між собою. Загальний обсяг експорту за непрямими контрактами у 2012 р. становив 260 млрд. грн.

11. Неофіційне працевлаштування громадян. При перевірці одного з товариств податківці Київської області встановили, що в товаристві працювало від 157 до 190 найманих осіб, яким згідно з відомостями про нарахування заробітної плати та звітними даними виплачувалася зарплата в розмірі від 400 до 550 грн. Згідно з наданими найманими працівниками поясненнями встановлено, що 47 осіб отримували зарплату від 1000 до 2500 грн., тобто за рахунок необлікованих коштів додатково отримували дохід у розмірі від 600 до 2000 грн. Всього за перевірений період 47 особам виплачено коштів у сумі 660,6 тис. грн., з яких не утримувався і не сплачувався в бюджет податок на доходи фізичних осіб. Також спостерігається практика використання найманої праці, коли особа за трудовим договором отримує дохід у розмірі 50% мінімальної заробітної плати і працює 4 години на день, однак фактично вона зайнята повний робочий день та отримує заробітну плату вищу, ніж вказана в договорі. Таким чином, роботодавець занижує показник рівня оплати праці та сплачує до бюджету менші податки [7, с. 143]. Протягом 2012 р. працівники податкової виявили майже 96 тис. найманих осіб, які працювали без трудових угод. Роботодавцями до бюджету сплачено додатково понад 19 млн. грн. податку на доходи фізичних осіб, а робітники працевлаштовані належно. Аналітики зазначають, що подібні порушення залишаються розповсюдженим явищем – під час перевірок недотримання трудового законодавства фіксують в 9 випадках із 10. Загалом у минулому році за такі порушення суб'єктам господарювання донараховано до сплати в бюджет майже 337 млн. грн. податку на доходи фізичних осіб та штрафних санкцій.

12. Заміщення елементів валового доходу на елементи, які обкладаються мінімальною ставкою. Здійснюється переказ грошових коштів на рахунок фірми-одноденки, а потім вони повертаються у вигляді неврахованої готівки [4, с. 115].

Кримінальні способи ухилення від сплати податків, наприклад: підробка документів, фальсифікація даних бухгалтерського обліку, умисне неоприбутковування грошей, що надійшли в касу підприємства за реалізовану продукцію (робота за «готівку»), фіктивний прийом на роботу «мертвих душ» та інше [1, с. 77].

Зараз припинення спроб «творчої несплати податків» зведено в ранг державної податкової політики і є основним напрямом діяльності багатьох державних органів, а також головною метою поточної податкової нормотворчості.

Податкова міліція ДПС України розробила концепцію єдиної міжнародної бази даних фінансових злочинців на засіданні виконкому Координаційної Ради керівників органів податкових (фінансових) розслідувань країн СНД.

Створення такої бази є однією з важливих міжнародних ініціатив України, які були заявлені у 2012 р. і будуть реалізовуватися у 2013-му.

База даних фінансових злочинців використовуватиметься всіма країнами-учасницями і включатиме в себе матеріали індивідуального та спільного користування. Також система буде містити дані про

підприємства з ознаками фіктивності, інформацію про СГД та фізичних осіб, які проходили за кримінальними справами, щодо яких вступив у дію вирок суду, переліки осіб, які знаходяться у міждержавному розшуку з економічних, корупційних та посадових злочинів.

Аналізуючи вищепередне, можна ще раз переконатися в тому, що не існує понять законного і легального ухилення від сплати податків. Будь-які дії підприємства, спрямовані на зменшення сплачуваних податків або ухилення від їх сплати, припускає недоотримання коштів до бюджету і призводить до настання фінансової, адміністративної або кримінальної відповідальності.

Органи державної податкової служби спрямовують свої зусилля на виявлення та руйнування схем ухилень від оподаткування платниками податків з метою заполучення додаткових коштів до бюджету, в тому числі ліквідації джерел походження «тіньових» коштів для виплати доходів громадянам без сплати податку з доходів фізичних осіб до бюджету [3, с. 370].

З початку року за результатами заслухування керівників підприємств-боржників на засіданнях комісій при держадміністраціях з питань погашення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат, участь у роботі яких беруть представники податкових органів, погашено заборгованість із заробітної плати у сумі майже 415 млн. грн., до бюджету надійшло майже 70 млн. грн. податку на доходи фізичних осіб.

В рамках проведення заходів щодо детінізації доходів та відносин у сфері зайнятості населення спільно з органами місцевої влади проводиться робота щодо суб'єктів господарювання, які виплачують заробітну плату у незначних розмірах, менше або на рівні законодавчо встановленого мінімуму. За результатами проведеної роботи з початку року підвищили рівень виплати заробітної плати 71 тис. суб'єктів, до бюджету додатково надійшло 145 млн. грн. податку на доходи фізичних осіб.

Основні зусилля підрозділів Управління внутрішньої безпеки органів державної податкової служби зосереджено на проведенні попереджуваально-профілактичної роботи з метою недопущення сконення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією, а також злочинів у сфері службової діяльності. Проведено близько 24,6 тис. заходів профілактичного характеру, у тому числі 16,6 тис. лекцій, виступів, брифінгів та індивідуальних бесід з працівниками органів державної податкової служби з питань дотримання вимог антикорупційного законодавства.

Значну увагу працівники підрозділів внутрішньої безпеки приділяють роботі зі зверненнями фізичних та юридичних осіб щодо можливих неправомірних дій працівників органів державної податкової служби [2, с. 34].

Основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є: системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному заполученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску); відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці); високий рівень корупції та некомpetентність державних службовців (корупція є одним із головних чинників, що впливає на розвиток України і залишається одним із найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства); нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату (про це свідчить зниження індексу економічної свободи України у рейтингу, який складає американська неурядова організація «The Foundation»; недостатній захист інвесторів; нестабільне політичне середовище [8, с. 68].

Отже, можна зробити висновок про необхідність посилення протидії навмисному ухиленню від оподаткування та тінізації економіки в системі податкового адміністрування. Для цього пропонується таке: 1) постійно проводити масово-роз'яснювальну роботу із платниками податків для підвищення податкової культури в суспільстві. На державному рівні розробити і запровадити загальнонаціональну програму формування податкової культури; 2) створити інформаційну базу підприємств, організацій, закладів і громадян України, які ухиляються від сплати податків, для використання такої інформації органами реєстрування в разі вирішення питання про створення такими юридичними й фізичними особами нових суб'єктів підприємницької діяльності.

Література

1. Корупція в системі детермінант податкових злочинів / Андрій Іванов // Вісник прокуратури. – 2012. – № 9. – С. 75–82.
2. Напрями оптимізації податкової системи як передумови економічного зростання в Україні / В. Ф. Савченко, А. Ф. Лось // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – Січень (№ 2). – С. 33–36.
3. Напрямки удосконалення системи показників для оцінки діяльності органів Державної податкової служби в сучасних умовах / Олександра Шевчук // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 10, ч. 2. – С. 370–372.
4. Національна система бухгалтерського обліку в контексті застосування МСФЗ та змін податкового законодавства / В. П. Онищенко // Фінанси України. – 2011. – № 7. – С. 114–115.
5. Паєненко Т. В. Ризики опортуністичної поведінки платників податків в контексті податкової реформ / Т. В. Паєненко // Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Стан та проблеми оподаткування в умовах мінливої економіки». – Донецьк : ДонНуем, 2011. – С. 105–108.
6. Після запровадження податкового кодексу третина підприємців пішла у тінь – підприємці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korespondent.net>.
7. Кургіна Л. Г. Податковий контроль у системі управління прибутком на підприємствах / Л. Г. Кургіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 7–8. – С. 142–146.
8. Трофімова М. О. Реформування податкової системи в контексті впливу на розвиток малого підприємництва / М. О. Трофімова // Інвестиції : практика та досвід. – 2012. – № 3. – С. 67–69.
9. Кургіна Л. Г. Ризикоорієнтована система податкового контролю оподаткування прибутку / Л. Г. Кургіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 9. – С. 53–58.
10. Римар О. Г. Фіскальна ефективність податкової системи в контексті антикризового регулювання / О. Г. Римар // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 4. – С. 224–228.